

İNGİLİZ GENELKURMAY BAŞKANLIĞI RAPORLARINDA YAKIN DÖNEM TÜRK HARP TARİHİ KRONOLOJİSİNE İLİŞKİN İKİ BELGE (1821-1922)

TWO DOCUMENTS ON THE CHRONOLOGY OF RECENT TURKISH WAR HISTORY IN THE REPORTS OF THE BRITISH GENERAL STAFF (1821-1922)

Ferdi ERTEKİN

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi,

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

ferdiertekin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3142-9996.

Geliş Tarihi: 3 Haziran 2024; Kabul Tarihi: 5 Ağustos 2024

Received: 3 June 2024; Accepted: 5 August 2024

ÖZET

Bu makalede, Londra'daki Milli Arşiv (The National Archives) Savaş Bakanlığı tasnifinde bulunan ve İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan 1922 tarihli iki belge üzerinden yakın dönem Türk Harp Tarihi kronolojisi ele alınmaktadır. Bahsi geçen kronolojik belgeler, 1821-1922 yılları arasındaki askerî olayları kapsamakta ve "Türk ordusu son 100 yılda nasıl istihdam edildi" başlığını taşımaktadır. Bu kronolojiler, ilginç bir biçimde Yunan Bağımsızlık Savaşı başlığı ile 1821'deki Rum isyanı ile başlamakta ve 31 Ekim 1922'de işgalci Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı tamamen tahliye etmesiyle sona ermektedir. Kronolojiler her ne kadar 1821 yılından başlasa da 1914-1922 yılları arasında gerçekleşen olaylar daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. I. Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi'nin 'askerî olayları' burada İngiliz bakış açısından ortaya konmaktadır. Akademik tarih disiplini açısından kronoloji ve zaman, olayların akışını takip edebilmek ve izini sürebilmek adına son derece önemlidir. Bu çalışmada kronolojinin tarih disiplinindeki yerine tarih disiplini ve zaman arasındaki ayrılmaz ilişkiye temas edilmekte, 1821-1922 yılları arasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerine değinilmekte ayrıca İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan belgelerle Türk Genelkurmayı ve ikinci el kaynakları karşılaştırmalı olarak mukayese edilmektedir. Bu

çalışmanın amacı, hem 1821-1922 yılları arasında meydana gelen askerî olayları İngiliz ve Türk bakış açılarıyla ortaya koymak hem de Türk Askerî Tarihine faydalı olabilecek bir kronoloji oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Harp Tarihi, Kronoloji, İngiliz Genelkurmayı, Türk Genelkurmayı, I. Dünya Harbi, Türk İstiklal Harbi.

ABSTRACT

This article discusses the chronology of recent Turkish war history through two documents dated 1922 and prepared by the British General Staff in the Ministry of War classification of the National Archives in London. These chronological documents cover events between 1821 and 1922 and are entitled "How the Turkish army has been employed during the last 100 years". These chronologies, prepared by the British General Staff, interestingly begin with the Greek revolt in 1821 under the title 'Greek War of Independence' and end with the complete evacuation of Eastern Thrace by the occupying Greek army on 31 October 1922. Although the chronologies begin in 1821, the events between 1914 and 1922 are discussed in greater detail. The military events of the First World War and the Turkish Independence War are presented here from a British perspective. Interestingly, these chronologies, prepared by the British General Staff, begin with the Greek revolt in 1821 and end with the complete evacuation of Eastern Thrace by the invading Greek army on 31 October 1922. In the academic discipline of history, chronology and time are extremely important to follow and trace the flow of events. This study touches upon the place of chronology in the discipline of history, the inseparable relationship between history and time, the Ottoman-British relations between 1821-1922, and compares the British General Staff documents with the Turkish General Staff and second-hand sources. The aim of this study is to present the military events that took place between 1821 and 1922 from the British and Turkish points of view, and to establish a chronology that can be of use to Turkish military history.

Keywords: Turkish War History, Chronology, British General Staff, Turkish General Staff, World War I, Turkish Independence War.

GİRİŞ

Genel itibarıyla tarih kelimesi üç farklı anlamda kullanılır: Geçmişteki olayların tümü tamamı olarak tarih, zaman olarak tarih ve akademik bir disiplin olarak tarih. Akademik tarih disiplininde zaman, önemli bir yere sahiptir (Bıçak, 2003: 140-141). Tarih, bütün malzemesini iki temel kaynaktan devşirir: zaman ve mekân. Akademik bir disiplin olarak tarih söz konusu olduğunda mekân terimi, coğrafyaya: iklim ile yer şekillerine; zaman terimi ise onu ölçmek amacıyla icat edilmiş takvimde belirli bir *ân* yahut *süre*ce işaret eder. Aristoteles'e göre doğal olan *süreç* tir. Süreci ortaya çıkaran değişim,

değişimi mümkün kılansa *harekettir*. Herhangi bir nesne, iç yahut dış etkenler tarafından itildiğinde bulunduğu konumdan farklı bir konuma ulaşır. İki konum arasında yer değiştiren nesnenin faaliyeti, hareketi ortaya çıkarır (Duralı, 1987: 27, 95). Zaten Antik Yunan düşüncesinde *zaman*, *düzenli hareket* demektir (Anar, 1994: 2). “Aristoteles, zamanı ‘geçmişten şimdiye, şimdiden geleceğe doğru tersine çevrilemez olaylar bütünü’ biçiminde tarif etmekteydi” (Duralı, 1987: 101).

Belirli bir yer ve zamanda kuvveden fiile çıkan her hareket, tarih disiplininin konusu değildir. Hareket ancak bir özne tarafından duyulur, akıl ve sezgi aracılığıyla algılandığında tarihin konusu olan *olayı* meydana getirir. Tarih disiplini, belirli bir zaman ve mekânda *kuvveden fiile çıkan olayları* konu edinir (Ertekin, 2021a: 100). Zira kuvveden fiile çıkmayan şeyler zaman ötesi olduklarından, tarih dışıdır (Duralı, 1987: 109). Tarihte olup bitmiş olaylar nesnedir fakat bu olayları anlamlandırıp aktarma tarzı ve yöntemi kişiye, topluma ve devlete özgüdür (Duralı, 2000: 34). Öznel olması itibarıyla nakledilen olaylar kaçınılmaz olarak *belirli bir perspektife tâbidir*. Esasında tarihte vuku bulan birbirinden ayrı ve tikel olaylar bir *bağlamdan* yoksun olduklarında *nötrdür*. Bu olayları belirli bir bağlamda organize edip *anlamlandırmayı* mümkün kılan şeyse *amaçtır*. İnsan, *teleolojik* bir canlıdır. Kendisine herhangi bir *amaç/hedef/ülkü* saptamaksızın ne bir şey düşünebilir ne bir şey eyleyebilir. Bu sebepten insanın diğer tüm eylemleri, belirlenen amaç doğrultusunda araçsal zincirleme bir bağ oluşturur. Amaç, insanın diğer eylemlerine bir yön tayin eder; onları örgütleyerek bütünlük ile anlama kavuşturur (Ertekin, 2021b: 38-39). “Birbirleriyle yakından ilişkili bu kavramlar, *amaç-eylem ilişkisi* ve *anlam sosyal bilimlerin yöntemi* açısından çok önemlidir. Şu halde “hareketi *algılayacak ve anlamlandıracak bir özne* yoksa *zaman* da yoktur. Zaman yoksa ona dayanarak oluşturduğumuz *algılar*, algılara dayalı *bilgiler* de olmaz. Bu sebepten *zaman*, *bilme edimimizin en önemli dayanaklarından*dır” (Duralı, 1987: 101). “İnsanın-bazen duygu ve içgüdülerin eşlik ettiği- bilinçli-iradi hareketi sonucunda ortaya çıkan şey *eylemdir*. Eylem, kuvveden fiile çıkmış duygu ve düşünceler bütünüdür. Belirli bir amaç-eylem ilişkisi doğrultusunda değişen ve dönüşen olayların izini sürmek, *kronolojiyi* ortaya çıkarır. Kronoloji; geçmiş, bitmiş, vuku bulmuş olayların sıra düzenini tespate çalışan bilim dalıdır.

Cumhuriyet Tarihi (1923-1938) hariç tutulduğunda Türkçe kronolojik kaynaklar arasında 1821-1922 arasını kapsayan dört temel başvuru eseri göze çarpmaktadır. Yayınlanma tarihlerine göre kronolojik olarak gidersek bahsi geçenlerden birincisi, Türkiye’de konsolosluk ve büyükelçiliklerde görev yapmış Alman tarihçi Gotthard Jaeschke tarafından *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* başlığıyla kaleme alınmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılmış olan 1970 tarihli eserdir. Bu eserde olaylar sadece ay ve yıl kategorisi belirtilerek sıralanmış, olayların hangi gün vuku bulduğuna dair bilgiye yer verilmemiştir. İkincisi, İsmail Hakkı Danişmend tarafından kaleme alınan *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*’dir. Beş cilt olan bu eser, 1971 yılında Türkiye Yayınevi tarafından basılmıştır. Eserin birinci cildi 1258’de Osman Gazi’nin doğumu ile başlamakta ve dördüncü cilt 1924’te sona ermektedir.¹ Bu eserde olaylar; hicrî, rumî ve miladî takvime göre gün, ay ve yıl verilerek izahlı bir biçimde sıralanmıştır. Üçüncüsü, Kemal Arı tarafından *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi* başlığı ile kaleme alınıp Genelkurmay Başkanlığı tarafından basılan 1997 tarihli eserdir. Bahsi geçen eser, I. Dünya Harbi hakkında son derece ayrıntılı ve doyurucu bilgiler ihtiva etmektedir. Üstelik bu eserde olaylar *gün, ay ve yıl* belirtilerek birinci ve ikinci el kaynaklardan diyaloglarla zenginleştirilmiştir. Dördüncüsü ise Zeki Sarıhan tarafından kaleme alınmış, ilk baskısı 1982’de Öğretmen Dünyası Yayınları’ndan çıkmış, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* başlığını taşıyan 4 ciltlik eserdir. Bahsi geçen eser 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile başlamakta 20 Kasım 1922’de Lozan Konferansı’nın açılışıyla sona ermektedir. Bu eserde olaylar gün, ay ve yıl belirtilerek detaylı ve açıklamalı bir biçimde aktarılmıştır.²

Türkçe literatürde ayrı ayrı Osmanlı tarihi, I. Dünya Harbi ve Kurtuluş Savaşı kronolojileri bulunmakla birlikte 1821-1922 yılları arasında salt askerî olayları konu alan bir kronolojiye

¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1258-1512) C. 1* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971); İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (1703-1924) C. 4* (İstanbul: Türkiye Yayınevi 1971).

² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros’tan Erzurum Kongresi’ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)* (Ankara: TTK, 1993); Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922)* (Ankara: TTK, 1996).

rastlanmamaktadır. Bu sebepten bu makalenin Türk kronoloji literatürüne mütevazı bir katkı sunması amaçlanmaktadır.

1. 1821-1922 YILLARI ARASINDA OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE BAKIŞ

XIX. yüzyılın başında İngiliz Doğu Akdeniz stratejisinin temel amacı Boğazları Rus gemilerine kapalı tutmak üzerine kuruluydu (Yıldız, 2019: 43). Bu yüzyılda İngiltere'nin Avrupa güç dengesi içinde önemli bir konuma sahip olmasında etkili olan en önemli devlet adamlarından biri Lord Palmerston'du. Palmerston 1808-1829 yılları arasında Savunma Bakanlığı görevinde bulunmuş; 1830-65 yılları arasında ise İngiliz Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerini yürütmüştü. Palmerston'un Bakanlığı döneminde İngiliz Hükümeti, Fransa ve Rusya ile birlikte Yunan bağımsızlığını destekledi (Çolak ve Aydar, 2018: 963-964).

Osmanlı idaresi, II. Mahmud devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası teşkil edilen Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun lojistik ve erzak ihtiyacını karşılamak amacıyla 1828'den beri bazı mamullere yed-i vâhid adı verilen devlet tekeli uygulamaktaydı. II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nu en çok meşgul eden uluslararası sorunların başında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gelmekteydi. Mehmet Ali Paşa Fransız tarzında modernize ettiği birliklerinin ihtiyaçlarını Mısır, Suriye ve Girit'te tatbik ettiği yed-i vâhid uygulaması ile karşılamaktaydı. Yed-i vâhid uygulaması bölgede ticaret yapan İngiliz tüccarları tedirgin etmekteydi. İngiltere, yed-i vâhid kaldırıldığı takdirde bir Osmanlı vilâyeti olması dolayısıyla bunun Mısır'da da tatbik edileceği böylece yed-i vâhiden sağladığı gelir ortadan kalkınca, Mehmed Ali Paşa'nın da artık Osmanlı Devleti'ne başkaldıramayacağı görüşünü ileri sürerek Osmanlı ile 16 Ağustos 1838'de Baltalimanı Ticaret Antlaşması imzalandı (Kütükoğlu, 1992: 38). Bu antlaşma ile ticari emtia üzerindeki devlet tekeli/yed-i vâhid uygulaması kaldırıldı ve Osmanlı İmparatorluğu liberal serbest piyasa koşullarını benimsedi. İktisadi liberalizmin ardından 1839 Tanzimat Fermanı/Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile politik liberalizm ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin temelleri atıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1839'daki Tanzimat Fermanı ve 1856'daki Islahat Fermanı'nı ilânı İngiltere'nin yoğun baskısıyla gerçekleştirildi (Eşiyok, 2010: 82-83).

İngiltere, Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmasına engel olmak ve İstanbul'u korumak amacıyla 1853-56 yılları arasında gerçekleşen Kırım Harbi'ne Osmanlı'nın müttefiki olarak katıldı. Savaş sonunda 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde Avrupa devletler sisteminin eşit bir üyesi olarak kabul edildi (Ertekin, 2022a: 104; Ertekin, 2022b: 418).

İngiltere, Osmanlı'yı stratejik konumu gereği Rus yayılcılığına karşı doğal bir engel olarak gördüğünden XIX. yüzyıl boyunca Babiâli ile mümkün merteye dostane bir ilişki tesis etme stratejisini benimsedi (Özkan, 2022: 1021). XIX. yüzyılın son çeyreğine -1878'e- kadar İngiliz çıkarları, Yunan bağımsızlığının desteklenmesi dışında Rusya yayılcılığının karşısında Osmanlı'nın yanındaydı. Ancak Türk tarih yazımında 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'nu gözden çıkarmaya başladı. 93 Harbi Osmanlı-İngiliz ilişkileri açısından bir dönüm noktası oldu. İngiltere bu tarihten sonra Rusya'yı nazarı dikkate almak zorunda kaldı. Hatta öyle ki 1903'te *İmparatorluk Müdafaa Komitesi* raporunda bir Rus işgalinin Akdeniz'deki mevcut stratejik konumu temelden değiştirmeyeceği kanaatine vardı. 1904-1906 yılları arasında İngiliz-Osmanlı ilişkilerini derinden etkileyen birkaç olay gerçekleşti. 1904'te İngiltere ile Fransa arasında dostluk antlaşması imzalandı. 1905'te Japonya, Rusya'yı mağlup etti. 1906 yılı başında Osmanlı Devleti ile Mısır Hidivliği arasında Sina Yarımadası'nda bulunan sınır sebebiyle -Taba olayı- çıkan bir kriz, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere'yi savaşın eşiğine getirdi. Bunun üzerine İngiliz Savaş Bakanlığı 1906'da, *Türkiye ile Savaş* (War with Turkey) başlıklı bir rapor kaleme aldı. Bu raporda Çanakkale Boğazı'nı geçmek ve İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Gelibolu Yarımadası'nı işgal planı hazırladı. Uluslararası konjonktür gereği I. Dünya Harbi'ne kadar ertelenen bu plan, 1915'te hayata geçirildi (Ertekin, 2024: 122-125; Özkan, 2022: 1022).

Ekim 1928'de gizli ibaresiyle basılan İngiliz *İmparatorluk Müdafaa Komitesi* (Committee of Imperial Defence) raporuna bakılırsa 1907 tarihli İngiliz-Rus anlaşmasının imzalanmasından sonra Britanya Hükümeti'nin Orta ve Yakındoğu'daki dış politikası Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine yoğunlaştı. Bu politika Aşağı Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne yerleşmiş olan İngilizlerin

sadece varlığının teyit edilmesini değil, aynı zamanda tüm esasla-
rıyla muhafazasını sağlamaya yönelikti. Bu amaçla 1908'den 1914
başına kadar bir dizi İngiliz-Türk ve İngiliz-Alman anlaşması mü-
zakere edildi ve paraflandı. 6 Mayıs 1913 tarihli İngiliz-Alman an-
laşması esas olarak Bağdat Demiryolu ile ilgiliydi. Alman Hükü-
meti bu antlaşma ile Şattü'l-Arap ve Basra Körfezi'ndeki İngiliz yer-
leşimini tanıdı. Diğer anlaşmalar İngilizlerin Fırat ve Dicle üzerin-
deki seyrüsefer haklarını onaylamakta ve Türk-İran sınırının Kör-
fez'den Ağrı Dağı'na kadar kesin olarak çizilmesini öngörmekteydi.
Temmuz 1913 tarihli İngiliz-Türk anlaşması ile Kuveyt, Osmanlı
İmparatorluğu'nun özerk bir kazası haline geldi; sınırları belirlendi
ve Türk Hükümeti'nin Kuveyt'in iç işlerine müdahalesi engellendi.
Aynı antlaşmada Körfez kıyısındaki Necid'in Osmanlı sancağı ol-
duğu kabul edildi. Ancak Katar Yarımadası ve Bahreyn Adaları
üzerindeki Türk egemenlik hakları terk edildi ve Osmanlı İmpara-
torluğu, Bahreyn şeyhinin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. 9
Mart 1914'te bir başka İngiliz-Türk anlaşması daha imzalandı. Bu
anlaşma ile Türk Arabistanı'nın güney sınırı belirlendi. 1906 ve 1914
yılları arasında İngiltere'nin Aşağı Mezopotamya, İran, Arabistan
ve Basra Körfezi'ndeki varlığı net bir biçimde belirlenmiş; yapılan
antlaşmalarla Rusya, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu tarafın-
dan resmen tanınmış böylece Basra Körfezi'ndeki İngiliz nüfuzu
onaylanmışsa da Mayıs 1913 tarihli Türk-İngiliz ve Mart 1914 tarihli
İngiliz-Alman antlaşmaları, 1914'te savaşın patlak vermesi nede-
niyle imzalanamamıştı (IOR/R/15/1/730, 1928: 4-5).

Sultan II. Abdülhamid, saltanatı boyunca Hristiyan idaresi al-
tındaki Müslüman halklar arasında kendi ihdas ettiği Panislamizm
anlayışını başarıyla uyguladı. Ancak bu politik-teokratik hareket,
'kâfir hükümetler' altında yaşayan Müslüman halklara ne kadar çe-
kici gelse de İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında örgütlenen Jön
Türkler politik ülküleriyle uyuşmamaktaydı. İttihatçılara göre im-
paratorluk, Türk olmayan halkların yıkıcı amaçları yüzünden par-
çalanma tehdidiyle karşı karşıyaydı. 1908 Devrimi'yle Jön Türkler,
hürriyet prensibine dayalı bir anayasa çerçevesinde tüm Osmanlı
halkları arasında eşitlik ve uyumu sağlamayı esas alan Osmanlı va-
tandaşlığı ülküsünü benimsedi. Fakat Osmanlılık ülküsü, impara-
torluk tebaası milletler tarafından kabul görmedi. Esasında Jön
Türkler de bu ülkünün kabul görmesi için pek fazla çaba sarf

etmedi. Osmanlıcılık politikası başarısız olunca İttihat ve Terakki Hükümeti, Türkleştirme politikasını benimsedi. Bu politika, 1911 Trablusgarp Harbi esnasında Kuzey Afrika'da ve Balkan vilayetlerinde titizlikle uygulandı. "Türkleştirme" politikası, Balkan harplerinin patlak vermesi ve Rumeli'deki Osmanlı vilayetlerinin kaybı sonrası terk edildi. Bunun üzerine Panturanizm'in çok daha dar ve uygulanabilir bir biçimi olan Pantürkizm adında bir başka hareket, -Ziya Gökalp başta olmak üzere- bir grup Türk milliyetçisinin ellerinde şekillenmekteydi. Pantürkist entelektüeller tarafından şekillendirilen ülkü, İmparatorluğun Türk olmayan tebaasını -belki Çerkezler ve Lazlar hariç- gözden çıkarmakta ve yegâne güvenilir insan kaynağı olarak Anadolu'nun Türk nüfusuna yaslanmaktaydı. Pantürkizm ülküsü çerçevesinde Anadolu Türklerine, kökleri Orta Asya'daki Türk anavatanına dayanan ve ilhamını Türk boylarının erken tarihinden alan milli vatanseverlik aşılandı. Buna ilaveten Kafkasya'nın Müslüman bölgelerini, İran'ın kuzeybatısını ve Türk milletinin kadim beşiği olan Orta Asya'yı kucaklayan bir ideal Türk yurdu ülküsü benimsendi. Pantürkist entelektüeller ayrıca zaman içinde İran'ın "Türk Prusya'sının Bavyerası" haline gelmesinden memnun olacağı kanaatindeydi. Pantürkist milli politikanın yabancı devletleri doğrudan etkileyecek önemli amaçları bunlardı. Ancak bu ülkü aynı zamanda büyük ölçüde Batılı fikirlere dayanan ve gerçekleştirildiği takdirde Türk halkının geleneklerini, âdetlerini ve bakış açısını kökten değiştirecek anayasal, dinî, politik ve sosyo-ekonomik bir dizi iç ıslahatı da ihtiva etmekteydi. Oldukça fantastik/hayal mahsulü olduğu düşünülen Pantürkist ülkü, içinde canlı bir gücün kıvılcımını taşıdığını I. Dünya Harbi'nde kanıtlandı. Ayrıca bu ülkü harpte dayanıklılıklarının ve geleneksel fetih yeteneklerinin bilincinde olan ancak bir şekilde uzun süredir askerî felakete ve toprak kayıplarına uğramış bir halk tarafından oldukça doğru bir zamanda ortaya konuldu. Pantürkizm ülküsü, I. Balkan Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki Fırkası ve Osmanlı Hükümeti tarafından kabul gördü. Osmanlı Hükümeti bu ülküyü resmen onayladı, aktif olarak destekledi ve kendi amaçları doğrultusunda kullandı. Pantürkist hareket 1914'ün sonlarında nüfusun hatırı

sayılır ve giderek genişleyen üst tabakası tarafından hevesle benimsendi (IOR/R/15/1/730, 1928: 5-6).³

I. Balkan Harbi'nde yaşanan felaketlerin bir diğer sonucu da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman nüfuzunun sarsılması oldu. Ancak Almanya'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu daha ziyade İstanbul ve Boğazları ele geçirme amacıyla olan Rus tehdidinde yaslanmakta olduğundan tamamen ortadan kalkmadı. 1907'de imzalanan İngiliz-Rus antlaşmasından sonra Rusya, Almanya'nın karşısında yer alan İtilaf Devletleri grubunun bir üyesi haline geldi. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu için Almanya, Rusya'ya karşı doğal ve yeterli bir müttefik durumundaydı. Üstelik hiçbir Osmanlı Hükümeti özellikle İstanbul'da nüfuz sahibi Alman Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein tarafından savunulan bu görüşe karşı çıkmadı. Dahası, 1912'de Osmanlı Hükümeti'ni kuran Enver Paşa ve grubunun çıkarları, Almanya'nın çıkarlarıyla derinden ilişkiliydi ve Pantürkistlerin doğuya yönelik emelleri kesin bir şekil almaya başlamıştı. Enver Paşa ve maiyeti, Rus tehlikesinin bertaraf edilebileceğine ve Pantürkist ülkününün gerçekleşmesi adına beklenmedik fırsatlar sunabilecek büyük bir Avrupa savaşının kapıda olduğuna ikna olmuşlardı. 1912 senesinin sonundan itibaren Osmanlı Hükümeti'nin başlıca kaygısı, yaklaşmakta olduğu düşünülen savaşa Almanların safında girmek oldu. Fakat iki devlet arasındaki bu zahiri amaç ortaklığına, dile getirilmeyen Türk çekinceleri de eşlik etmekteydi. Almanya'nın dış politikası, hem savaşta hem de barışta Osmanlı İmparatorluğu'ndan azami ölçüde yararlanma prensibi üzerine kuruluydu. Osmanlı Hükümeti ise harp halinde, Doğu'daki Türk toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirmek niyetindeydi. Türk Hükümeti ayrıca Almanya'dan Bağdat demir yolunun Türk çıkarlarına zarar verecek bir noktaya gelmesine izin verilmemesini talep etmekteydi. Mayıs ya da Haziran 1914'te, 2 Ağustos 1914'te imzalanacak olan Türk-Alman İttifak Antlaşması için müzakerelere başlandı.⁴

³ Yusuf Akçura, Osmanlılık ve İslamcılık ülkülerinin Osmanlı siyasetine önemli tesiri olduğunu ancak Türkçülüğün ancak bazı muharrirlerin yazılarında görüldüğünü belirtmektedir (Akçura, 1976: 19).

⁴ "28 Temmuz 1914 günü Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ile 2 Ağustos'ta gizli bir ittifak antlaşması yaptı. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ile ittifak antlaşması yaptığı sırada beklenmedik bir gelişme

İmzalanan antlaşma çok az kişi tarafından bilinmekteydi. Antlaşmanın şartlarını gizli tutmak adına olağanüstü tedbirler alındı. Mondros Mütarekesi'nden sonra dönemin Türk Hükümeti antlaşmayı talep ettiyse de antlaşma –muhtemel ortadan kaldırılmış olduğundan- bu talep yerine getirilemedi.⁵ Düşmanlıkların başladığı Ağustos 1914'ten Ekim sonuna kadar Britanya Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsız kalmasını sağlamak için her türlü çabayı gösterdi. Ancak Enver Paşa ve maiyeti çoktan Almanya'yı destekleme kararı vermişlerdi ve Osmanlı'nın savaşa girmekte gecikmesi, politik tereddüdünden ziyade askerî hazırlıklarının tamamlanmamış olmasından kaynaklanıyordu (IOR/R/15/1/730, 1928: 6-7).

İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinden hemen sonra Enver Paşa, aniden Rusya ile bir ittifak antlaşması için görünüşte samimi teşebbüslerde bulundu. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi bu teşebbüsleri oldukça ciddiye aldı ve Rus Hükümeti'ni bilgilendirdi. Ancak bu kayda değer hamle, Almanların "Goeben/Yavuz ve Breslau/Midilli" gemilerini Çanakkale Boğazı'ndan Pola Limanı'na yönlendirmeleri talimatlarıyla akamete uğradı. Enver Paşa ve maiyeti bu kararı, hem ülkeleri hem de kendi çıkarları adına tereddütle

yaşandı. Osmanlı'nın İngiltere'ye önceki yıllarda siparişini verdiği Sultan Osman I ve Sultan Reşat dretnotlarının inşası bitmiş, gemileri teslim almak üzere Rauf (Orbay) Bey başkanlığında bir heyet İngiltere'ye ulaşmıştı. Fakat harp dolayısıyla İngiliz Hükümeti bu iki dretnota el koyulduğunu açıkladı. Bu haber İstanbul'da duyulur duyulmaz İngiltere aleyhine gösteriler düzenlendi" (Atabay, 2015: 118).

⁵ İmparatorluk Müdafaa Komitesi'nin raporunda ilginç bir dipnot bulunmaktadır. Buna göre "1918 yılının sonunda Mustafa Kemal Paşa, Albay Thomas Edward Lawrence'a; Alman Hükümeti'nin, savaşın zaferle sonuçlanması halinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya, Kuzeybatı İran ve Hazar ötesindeki Müslüman vilayetlere sahip olacağına dair söz verdiğini ve Osmanlı'yı savaşa sokanın da bu söz olduğunu söylediği" ifade edilmektedir (IOR/R/15/1/730, 1928: 5). Salâhi R. Sonyel, bu iddianın kökeninin İngiliz ordusuna mensup Tuğgeneral Moberley adlı subayın 1926 Nisan'ında kaleme aldığı *History of the Mesopotamian Campaign* adlı eserine dayandığını ortaya koymuştur. İmparatorluk Müdafaa Komitesi'nin bahsi geçen raporu ise 1928 tarihlidir. Bahsi geçen esere göre İngiliz Albay, 1918 yılı Eylül'ünde, 'tuhaf bir rastlantı' sonucunda 'Mustafa Kemal Paşa ile birkaç görüşme yaptığını' ve konuştukları konular arasında Türk savaş amaçlarının da bulunduğunu belirtmektedir. Fakat Sonyel makalede yaptığı analizler sonucunda Mustafa Kemal ile Lawrence'ın görüştiklerine inanmanın oldukça güç olduğunu, bunun sadece İngiliz belgelerinde geçen bir iddiadan ibaret olduğunu belirtmektedir (Sonyel, 1988: 1695-1699).

karşılamaştı. Ancak Goeben ve Breslau Boğazlara döner dönmez Enver Paşa'nın tereddüdü ortadan kalktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 10 Ağustos 1914'ten önce Almanya'nın safında harbe girme ihtimali ne olursa olsun iki geminin Çanakkale Boğazı'nda yeniden görünmesinden sonra bu ihtimal büyük ölçüde azaldı. Enver Paşa'nın şahsi ihtirasları, Pantürkistlerin talepleri ve Rusya'yı can düşmanı olarak gören gelenekler, Türk ordusunu Kafkasya'ya yönlendirmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz'e hâkim olduğu müddetçe doğu cephesindeki ordular bir taraftan denizden Trabzon'a öte yandan karada Rusya'ya karşı Türk müdafaasının stratejik mevkiilerinden biri olan Erzurum'a kadar uzanacaktı. Doğu cephesindeki orduların intikali açısından Karadeniz, Türklere günler değil haftalar kazandırmaktaydı. Birlikleri ve yoğun trafiği taşıma kapasitesi açısından başka hiçbir güzergâh Karadeniz'le boy ölçüşemezdi. Aslında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin tasarladığı askerî harekâtların başarısı ve Enver Paşa'nın umduğu ani ve göz kamaştırıcı zafer yalnızca Trabzon'a giden Karadeniz yolunun kullanılmasıyla elde edilebilirdi. 1878'de Rusya'ya kaybedilen vilayetler geri alındıktan ve Batum yeniden işgal edildikten sonra Karadeniz yolunun kontrolü, tasarlanan diğer harekâtlar için her zamankinden daha gerekli hale gelecekti. Harbin patlak vermesi üzerine Britanya Hükümeti tarafından el konulan iki yeni Türk savaş gemisinin yokluğunda İttihat ve Terakki Hükümeti ile Pantürkistlerin tüm umutları, Enver Paşa ve yönetici grubun tüm kaderi Goeben'e bağlıydı. Bu geminin Çanakkale Boğazı'na geri dönmesi, savaş taraftarı hükümetin Rusya'ya karşı savaşa tutuşma hususundaki endişelerini tetiklemişti. Almanların Basra Körfezi'ne ulaşmaya yönelik Osmanlı politikası bu ölçüde başarılı oldu. Osmanlı İmparatorluğu Almanya'ya kökten bağlandı böylece İttihat ve Terakki Hükümeti, Pantürkist savaş hedeflerini gerçekleştirmeye kararlı liderler etrafında savaşa dâhil oldu (IOR/R/15/1/730, 1928: 7-8).

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale/Gelibolu'da yaşadığı hezimet esnasında İngiliz ve Fransızlar, savaşın zaferle sonuçlanması halinde İstanbul'u Rusya'ya bırakmayı taahhüt eden gizli İstanbul Antlaşması'nı imzaladı (Ertekin, 2024: 122-125, Sander 2003: 381). Fakat 1917'de Rusya'da patlak veren Bolşevik Devrimi, zafere rağmen tüm planları suya düşürdü. 30 Ekim 1918'de savaşı resmen sona erdiren Mondros Mütarekesi imzalandı. İmparatorluk ordusu

7 cephede dört yıl süren savaştan mağlup ayrılmış, silah bırakıp dağıtılmıştı. Yunan ordusu, Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini bahane ederek 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etti; şehri yağmaladı. Bu işgalden dört gün sonra 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Bey, 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla sözde işgale karşı direnişi bastırmak amacıyla Samsun'a ayak bastı. Böylece İstiklal Harbi (1919-1923) başladı. Mustafa Kemal kongreler düzenleyerek halkı işgalcilere karşı örgütledi. İngiliz ve Fransız orduları 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etti. Ankara'da millî hükümet kuruldu, Misakımillî ilan edildi ve 1921'de İstiklal Harbi'nin askeri safhası başladı. Ankara Polatlı'ya kadar ilerleyen Yunan ordusu, I. ve II. İnönü Muharebeleri sonrası yenilerek geri çekilmeye başladı. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonunda Türk ordusu Sakarya'nın doğusuna çekildi. Neticede işgalci Yunan ordusu Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz ile kesin olarak mağlup edildi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. 30 Ekim'de Türk ordusu Doğu Trakya'ya girdi, 31 Ekim'de Yunan ordusu Doğu Trakya'yı tamamen tahliye etti (Jaeschke, 1989: 135-198).

2. İNGİLİZ GENELKURMAY KAYITLARINDA TÜRK HARP TARİHİ KRONOLOJİSİ

Londra'daki *The National Archives War Office* tasnifinde, 2 Kasım 1922'de İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ve Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan iki kronolojik belge bulunmaktadır. Bu belgeler "Türk ordusu 1821-1922 yılları arasında nasıl istihdam edildi?" ve "Büyük Harp Esnasında Yakın ve Orta Doğu'da Vuku Bulan Başlıca Olaylar" başlıklarını taşımaktadır. Bu makalede, İngiliz Genelkurmayı ve Savaş Bakanlığı tarafından tutulan belgelerle ağırlıklı olarak Türk Genelkurmayı tarafından yayınlanan eserler karşılaştırılmalı olarak ortaya konulmaktadır. Türkçe literatürde ilk kez yayımlanan bu belgeler, 1881-1922 arasında İngilizlerin hangi devletten yana tavır aldığına ışık tutmasının yanı sıra İngiliz istihbaratının çalışma yöntemine dair de ipuçları ihtiva etmektedir. Aşağıda ele alınan kronolojinin omurgası İngiliz belgelerine dayanmakla birlikte Türk tarihi açısından önem arz eden kritik olaylar, zaman zaman Türkçe kaynaklarla zenginleştirilmiştir. Makalede hangi tarih ve olayın İngiliz Genelkurmayına hangisinin Türk Genelkurmayı ve ikinci el Türkçe kaynaklara ait olduğunu ayırt edebilmek adına şöyle bir yöntem benimsenmiştir. Aşağıda yer alan kronolojik

şablonda *tarih, olay ve yorum* başlıklarının altında sıralanan ve *normal punto* ile kayda geçmiş bilgiler *İngiliz Genelkurmayına* aittir. Fakat bu kronolojide bazı tarihler ya eksik yahut hatalı olduğundan bunların ikmali adına ana metne Türkçe kaynakların eklenmesi usulü benimsenmiştir. İngiliz kronolojisine yapılan Türkçe eklemeler, asıl metinden ayırt edilebilsin diye *italik punto ile parantez içine alınmıştır*. Bu yöntem, hem eksik kısımların Türkçe kaynaklarla tamamlanması ve bu suretle istifade edilebilir bir kronoloji oluşturulması hem de Türk tarih yazımında adı anılan ancak İngiliz kronolojisinde yer almayan muharebe isimlerinin tespitini mümkün kılmaktadır. İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan bu kronoloji oldukça erken bir tarihte, 2 Kasım 1922’de basılmıştır. Türkçe literatürde ayrı ayrı Osmanlı tarihi, I. Dünya Harbi ve Kurtuluş Savaşı kronolojileri bulunmakla birlikte Türk ordusunun 1821-1922 yılları arasındaki 100 yıllık serencamını bütüncül bir biçimde ortaya koyan bir kronoloji -tespit edilebildiği kadarıyla- bulunmamaktadır. Bu sebepten hem literatüre mütevazı bir katkı sunmak hem de olayların iki farklı devletin perspektifinden nasıl tarihlendirildiğini ve adlandırıldığını ortaya koymak açısından makalede sadece İngiliz kronolojisine bağlı kalınmamış, Türkçe kaynaklardan da istifade edilerek bir *sentez* oluşturulmaya çalışılmıştır.

2.1. Rum İsyanından Türk İstiklal Harbi’ne

İngiliz Genelkurmay kayıtlarında bu kısım Yunan Bağımsızlık Harbi’nden Türk-Yunan Harbi’ne olarak adlandırılmakta ve aşağı yukarı 100 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Metin Türkçe’ye kazandırılırken bu gibi perspektif farklılıkları gözetilmiş ve orijinal metindeki başlıklar Türk tarih yazımına uygun hale getirilmiştir.

Tarih	Harp (Olay)	Yorum
(12 Şubat) 1821 7 Mayıs 1832	Yunan Bağımsızlık Savaşı (Rum İsyanı)	Türk hâkimiyetine karşı Yunan isyanı. (12 Şubat 1821). ⁶ Her iki tarafın olanca vahşetiyle yürüttüğü müşterek bir imha harbiydi. 1827’de büyük güçler müdahale etti ancak Türkler devam eden Rus-Türk Harbi dolaısıyla ateşkesi reddetti. 7 Mayıs 1832’de

⁶ Danişmend’e göre Rum isyanı 12 Şubat 1821’de başlamıştır (Danişmend, 1972: 104).

		imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Yunanistan bağımsız bir monarşi oldu.
(26 Nisan) 1828 (14 Eylül) 1829	Türk-Rus Harbi	<i>(Harp, 26 Nisan 1828'de başladı).</i> ⁷ Biri Avrupa diğeri Anadolu olmak üzere iki cephe gerçekleşti. Harp sonunda Edirne Antlaşması imzalandı <i>(14 Eylül 1829).</i> ⁸
(2 Kasım)⁹ 1831 (14 Mayıs) 1833	Türk-Mısır Harbi	Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, idaresindeki kuvvetlerle Suriye'yi istila etti ve Anadolu'ya girdi. <i>(Konya)</i> 'ya kadar ilerledi. ¹⁰ Rusya müdahale edince Hidiv barışa razı geldi. Mısır, Suriye'yi ele geçirdi. ¹¹
(3 Mayıs) 1839 (24 Mayıs) 1841	Suriye	Osmanlı Devleti Mısır'dan intikam almak için Suriye'yi <i>(Nizip)</i> işgal etti. ¹² Müttefikler Türkiye adına sefere müdahale etti. Mısır Hidivi Mehmet Ali, Osmanlı'nın vasalı olarak Mısır'ın sahibi ve irsî varisi oldu. ¹³
(4 Ekim)¹⁴ 1853 30 Mart 1856	Kırım Harbi	Rusya, Çanakkale içlerine doğru ilerleme teşebbüsünde bulundu ve Tuna vilayetlerini işgal etti. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Sardinya ve Avusturya, Türklerle müttefik oldu. 30 Mart 1856'da Paris Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre

⁷ Türkçe kaynaklarda Osmanlı-Rus Harbi'nin başlama tarihi 26 Nisan'dır (Danişmend, 1972: 113).

⁸ İngiliz Savaş Bakanlığı'na ait orijinal metinde Edirne Antlaşması'nın tarihi 28 Ağustos 1829 olarak belirtilmişse de bu tarih hatalıdır. 28 Ağustos 1829, Osmanlı delegelerinin antlaşmayı müzakere etmek için Edirne'ye ulaştığı tarihtir. 31 Ağustos'ta Rus delegeler tekliflerini sunmuş, 14 Eylül 1829'da da anlaşma imzalanmıştır (Turan, 1994: 442-443).

⁹ Osmanlı Devleti ile vasalı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasındaki harp 2 Kasım'da başlamıştır (Kutluoğlu, 2000: 331).

¹⁰ İngilizce metinde Konya yerine Bursa'ya kadar ilerledi ifadesi bulunmaktadır.

¹¹ Osmanlı Devleti ile Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa arasında Kütahya Antlaşması 14 Mayıs'ta imzalanmıştır (Kutluoğlu, 1997: 265-287).

¹² Osmanlı Devleti, Nizip'i 3 Mayıs'ta işgal etmiştir (Danişmend, 1972: 120).

¹³ "15 Eylül'de Mısır valiliğinden azledilen Mehmed Ali 27 Kasım'da Amiral Napier ile bir anlaşma imzalamış ve Mısır idaresinin kendisine irsî olarak verilmesinin kabul edilmesi durumunda Osmanlı donanmasını iade edip Suriye'yi boşaltmayı taahhüt etmiştir. 24 Mayıs 1841 tarihli bir fermanla Mısır'ın irsî idaresinin Mehmed Ali Paşa soyundan gelen en büyük erkek evlada verileceği ilân edilmiştir" (Kutluoğlu, 2022: 62-65).

¹⁴ Osmanlı Devleti, Rusya'ya 4 Ekim'de savaş ilan etmiştir (Birbudak, 2018: 245).

		Karadeniz tarafsız hale geldi ve Rus ordusu Tuna'dan tahliye edildi.
(13 Mayıs) ¹⁵ 1858	Birinci Türk-Karadağ Harbi	Türk ordusu Karadağ'a hücum etti ve mağlup oldu. Türkler birkaç gün savaştıktan sonra ricat etti.
(23 Ağustos) ¹⁶ 1862	İkinci Türk-Karadağ Harbi	Hersek'te Türklere karşı başlayan isyana Karadağ destek verince Türk ordusu 1862'de Karadağ Harekâtı'nı başlattı. ¹⁷
(2 Temmuz) ¹⁸ 1876 31 Ocak 1878	Birinci Balkan Harbi	Sırbistan ve Karadağ, Bosna-Hersek'teki isyana destek verdi. Avrupalı devletlerin müdahalesi sonucu Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında 1 Mart 1877'de barış anlaşması imzalandıysa da devam eden Türk-Rus Harbi (93 Harbi) nedeniyle iki devlet arasındaki düşmanlık yeniden körüklendi. Karadağ bu esnada barışa yanaşmadı. 31 Ocak 1878'de barış antlaşması imzalandı. Ayastefanos ve Berlin Anlaşmaları ile Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını ilan etti.
(24 Nisan) ¹⁹ 1877 31 Ocak 1878	Türk-Rus Harbi (93 Harbi)	Ruslar yeniden Akdeniz'e girmeye teşebbüs etti. Romanya Türklere isyan ederek Rusya'nın safına geçti. Harp sonunda 31 Ocak 1878'de mütareke imzalandı (Edirne Mütarekesi). 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile Romanya bağımsızlığını ilân etti. Bulgaristan özerk hale geldi. Rusya, Ermenistan'dan (Doğu Anadolu'dan) toprak kazandı. ²⁰

¹⁵ Türkçe kronolojilere göre Birinci Osmanlı-Karadağ Harbi 13 Mayıs'ta başlamıştır (Danişmend, 1972: 187).

¹⁶ Türkçe kronolojilere göre Birinci Osmanlı-Karadağ Harbi'nin başlama tarihi 23 Ağustos'tur (Danişmend, 1972: 201).

¹⁷ Ayrıca 1862'deki askerî harekâtın detayları için bkz. (Gölen, 2011: 503-544; Moacanin, 2001: 384-385).

¹⁸ Türk kronolojilerinden bu savaşın başlama tarihi 2 Temmuz'dur (Danişmend, 1972: 291).

¹⁹ Rumî takvimde 1293'e denk düştüğünden Türkçe literatürde daha ziyade 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı 24 Nisan'da başlamıştır (Danişmend, 1972: 299).

²⁰ Osmanlı Devleti bu savaş sonunda İngiliz belgelerinden Ermenistan olarak anılan Doğu Anadolu'dan Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ı kaybetmiştir (Gencer, 1991: 225).

(14 Kasım) 1885	Sırp-Bulgar Harbi	Bulgaristan her ne kadar özerkliğe kavuşsa da hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalı durumundaydı. Fakat Türk ordusu Bulgaristan'dan çekilmişti. Bulgaristan ve Doğu Rumeli birleştirildi ve Osmanlı İmparatorluğu bu vilayetin valisini tanımak zorunda kaldı.
(18 Nisan) ²¹ 1897 4 Aralık 1897	Türk-Yunan Harbi	Girit'te Yunanistan'ın destek verdiği isyan ile patlak verdi. Avrupalı devletler müdahale etti. 4 Aralık 1897'de İstanbul Barış Anlaşması imzalandı. Girit, özerk hale geldi. Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'na 4.000.000 Lira tazminat ödedi.
(29 Eylül) 1911 18 Ekim 1912	Türk-İtalyan Harbi <i>(Trablusgarp Harbi)</i>	İtalya Trablusgarp'ı işgal etti. Uşi Anlaşması 18 Ekim 1912'de imzalandı ve İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak etti.
(8 Ekim)²² 1912 10 Ağustos 1913	İkinci Balkan Harbi	Bulgaristan, Trakya'yı istila etti. Birleşik Sırp ve Bulgar orduları Edirne'yi zapt ettiyse de Çatalca hatlarını ele geçirmedi. Sırbistan Old Serbia'yı ²³ ilhak etti ve Karadağlılara katılarak Adriyatik'e ulaştı. Yunanistan Ege'yi zapt etti, Selanik'i işgal ederek Makedonya ve Arnavutluk'u istila etti. Karadağ, İşkodra'yı aldı. 30 Ekim 1913'te savaşı sonra erdiren Londra Barış Antlaşması imzalandı. Romanya, Bulgaristan'a karşı harbe dahil olunca Osmanlı Devleti bu kargaşada Edirne'yi geri aldı. 10 Ağustos 1913'te Bükreş Anlaşması imzalandı. Bulgaristan 1913'te kazandığı birçok avantajı kaybetti. Bulgaristan Batı Trakya'yı; Romanya; Silistre Sırbistan Old Serbia ve Makedonya'nın kuzeyini Yunanistan ise Selanik, Girit ve Ege adalarını ele geçirdi. Karadağ

²¹ Osmanlı-Yunan Harbi 18 Nisan'da başlamıştır (Danişmend, 1972: 336).

²² İngilizce literatürde İkinci Balkan Harbi olarak anılan savaş Türkçe literatürde Birinci Balkan Harbi olarak anılmaktadır ve 8 Ekim 1912'de başlamıştır (Küçük, 1992: 23).

²³ Old Serbia, Yeni Pazar (Novi Bazar) Sancağı, Kosova'nun güneybatısında bulunan Metohija ve Kosova'yı kapsayan bölgeye Sırp tarih yazımında verilen isimdir (Banac, 1984: 38).

		Kuzey Arnavutluk'un bir kısmını aldı. Arnavutluk ise İşkodra'yı geri kazandı ve özerk hale geldi.
1914- (30 Ekim) 1918	Büyük Harp (I. Dünya Harbi)	29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti ile Rusya ve 1 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya arasında düşmanlık başladı.
(18 Haziran) 1919 (12 Ekim) 1922	Yunan-Türk Harbi	18 Haziran 1919'da başladı ²⁴ . 12 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi ile sona erdi (TNA, WO, 106/1416, 1922). ²⁵

İngiliz Genelkurmay kayıtlarında geçen birkaç harp ismi Türk tarih yazımında yer almamaktadır. Örneğin Türk tarih yazımında 93 Harbi arifesinde gerçekleşen Osmanlı-Sırp-Karadağ Harbi, İngiliz kayıtlarında I. Balkan Harbi olarak, Türkçe literatürde I. ve II. Balkan harpleri olarak adlandırılan savaşlarsa İngiliz kayıtlarında II. Balkan Harbi olarak anılmaktadır. Üstelik ilginç bir biçimde 1885'teki Sırp-Bulgar Harbi, Bulgaristan Emareti bu tarihlerde hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalı durumunda olduğundan "Türk Ordusu'nun İstihdamı" başlığı altında anılmaktadır. Türk kayıtlarında 93 Harbi olarak anılan savaş Türk-Rus Harbi, Trablusgarp Harbi olarak bilinen savaş Türk-İtalyan Harbi, Türk İstiklal Harbi olarak anılan savaş ise Türk-Yunan Harbi olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde I. Dünya Harbi olarak anılan savaş ise dönemin kayıtlarında devlet yahut coğrafi bölge isimlendirmelerine sığmadığından Büyük Harp olarak kayda geçmiştir. Günümüz Türk tarih yazımı ile 1922 tarihli İngiliz kronolojileri arasında olayların tarihlendirilmesi hususunda zikre değer bir uzlaşmazlık söz konusu değilse de adlandırılması hususunda iki devletin jeostratejik konumları ve çıkarlarının devreye girdiği aşikârdır.

²⁴ Türkçe literatürde *Türk İstiklal Harbi* olarak adlandırılan hadise İngiliz belgelerinde *Yunan-Türk Harbi* olarak nitelendirilmiştir. Fakat orijinal belgede bu olayın başlangıcı olarak niçin 18 Haziran 1919 tarihinin verildiği meselesi tam bir muammadır. Türkçe literatürde bu tarihte Yunan ordusu ile Türk ordusu arasında vuku bulan bir muharebe bulunmamaktadır. İstiklal Harbi Türk tarih yazımında 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'i işgali ile başlatılır.

²⁵ İngiliz Genelkurmayı bu tarihi 11 Ekim olarak kaydetmiştir (The National Archives (TNA) War Office (WO) 106/1416).

2.2. I. Dünya Harbi Esnasında Orta Doğu ve Yakın Doğu-daki Olaylar

Türk ordusu I. Dünya Harbi'nde "Doğu Cephesi, Irak, Filistin, Çanakkale, Avrupa (Galiçya, Makedonya, Romanya) Yemen, Hicaz ve İran cepheleri olmak üzere toplam yedi cephede savaşmıştır (Çeliker, 1987: 381).

İngiliz Genelkurmayı, bahsi geçen kronolojilerde tüm cephelerde vuku bulan önemli olayları kayıt altına almıştır.

Tarih	Olay
28 Ekim 1914	Rusya ile düşmanlık başladı.
1 Kasım 1914	Büyük Britanya ile düşmanlık başladı.
(2 Kasım 1914)	(Rusya, Osmanlı Devleti'ne harp ilân etti). ²⁶
3 Kasım 1914	İngiltere, Çanakkale'ye saldırdı. Çanakkale istihkâmları topa tutuldu.
(5 Kasım 1914)	(İngiltere, Osmanlı Devleti'ne harp ilân etti). ²⁷
6 Kasım 1914	(Fransa, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti). ²⁸ Britanya, Basra Körfezi'ndeki el-Fao (Fav)'yu ele geçirdi.
(11 Kasım 1914)	(Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'ne harp ilan etti). ²⁹
22 Kasım 1914	İngiltere, Basra'yı işgal etti.
25 Kasım 1914	İngiliz donanması Kurna'da keşif yaptı.
9 Aralık 1914	İngiltere, Kurna'yı ele geçirdi.
(22)/29 Aralık 1914	Sarıkaş Muharebesi başladı. ³⁰
2 Ocak 1915	Sarıkaş Muharebesi sona erdi.
3 Ocak 1915	Ruslar, Ardahan'ı ele geçirdi.

²⁶ Somel'e göre Rusya'nın harp ilan tarihi 2 Kasım 1914'tür (Somel, 2003: IXVII).

²⁷ Somel'e göre İngiltere'nin harp ilanı 5 Kasım 1914'tür (Somel, 2003: 67).

²⁸ 6 Kasım'da ayrıca Fransa, Osmanlı'ya harp ilanı etmiştir (Arı, 1997: 69).

²⁹ İngiliz belgelerinde Osmanlı'nın harp ilanı kronolojiye dâhil edilmemiştir. 11 Kasım'da Osmanlı Devleti savaş ilan etmiştir (Arı, 1997: 72).

³⁰ İngiliz Genelkurmay kayıtlarında Sarıkaş Muharebesi'nin başlama tarihi 29 Aralık olarak kaydedilmiştir. Fakat Enver Paşa'nın harekâtı başlatma tarihi 22 Aralık 1914'tür (Balci, 1999: XIII; Arı, 1997: 88).

7 Ocak 1915 ³¹	Türkler, Tebriz'i ele geçirdi.
26 Ocak 1915	Türkler, Mısır'a ilerlemeye başladı.
30 Ocak 1915	Ruslar, Tebriz'i ele geçirdi.
31 Ocak 1915	İdrîsî Arapları Kızıldeniz'deki Farsan Adası'nı ele geçirdi.
2/(3) Şubat 1915	Süveyş Kanalı Muharebesi başladı. ³²
4 Şubat 1915	Süveyş Kanalı Muharebesi sona erdi. Türkler ricat etti.
12 Şubat 1915	Türkler Aden protektorasını zapt etti.
19 Şubat 1915	Britanya donanması Çanakkale'ye saldırdı.
7 Mart 1915	Britanya Limni'yi işgal etti.
18 Mart 1915	Çanakkale'ye saldıran Britanya donanması geri püskürtüldü.
12 Mayıs 1915	Şuayyibe Muharebesi başladı. ³³
14 Mayıs 1915	Şuayyibe Muharebesi sona erdi.
13 Nisan 1915	Ruslar Artvin'i ele geçirdi.
16 Nisan 1915	Türkler Urmiye'yi zapt etti.
25 Nisan 1915	Müttefik (<i>İtilaf</i>) devletler, Gelibolu'ya çıkarma yaptı. ³⁴
28 Nisan 1915	Çanakkale cephesinde Kirte Muharebesi. Müttefikler geri püskürtüldü. Türkler Süveyş Kanalı'na saldırdı ve geri püskürtüldü.
6 Mayıs 1915	İkinci Kirte Muharebesi başladı.
8 Mayıs 1915	İkinci Kirte Muharebesi sona erdi.

³¹ Türk Genelkurmay kayıtlarına göre Başkale, Tebriz ve Selmas'ın Ruslardan geri alındığı tarih 12 Ocak 1915'tir (Arı, 1997: 96).

³² Türkçe kayıtlarda Süveyş Kanalı Muharebesi 3 Şubat'ta başlamıştır (Üzen, 2007: 7, 201).

³³ Süleyman Askerî Bey komutasındaki Türk ordusu bu muharebeyi İngilizleri Basra'dan atmak amacıyla başlattı. Muharebe sonunda Süleyman Askerî Bey, Kut'ül Amare'ye ricat etmek zorunda kaldı (Arı, 1997: 128).

³⁴ İtilaf Devletleri kuvvetleri 25 Nisan sabahı Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde yer alan Seddülbahir ve Arıburnu'na çıkarma yaptı. Karaya çıkan işgal kuvvetleri, şiddetli bir topçu ateşi ve piyade taarruzu ile karşılaştı. Yarbay Mustafa Kemal Bey, 27. Alay'a mensup cephaneleri bitmiş olduğundan geri çekilmekte olan bazı askerlere "Cephaneniz yoksa süngünüz var" diyerek muharebeye devam emrini verdi (Arı, 1997: 133).

(16-17)/19 Mayıs 1915	Ruslar, Van'ı ele geçirdi. ³⁵
3 Haziran 1915	İngiltere, Kut'ül Amare'yi ele geçirdi.
4 Haziran 1915	Üçüncü Kirte Muharebesi başladı.
8 Haziran 1915	Üçüncü Kirte Muharebesi sona erdi.
4 Temmuz 1915	Türkler Aden (Lahic)'i zapt etti.
25 Temmuz 1915	İngilizler, Nasriye'yi ele geçirdi.
6 Ağustos 1915	Sarıbayır ve Suvla muharebeleri başladı.
8 Ağustos 1915	İngilizler, (İran) Buşehr'i ele geçirdi.
10 Ağustos 1915	Sarıbayır Muharebesi sona erdi.
15 Ağustos 1915	Birinci Suvla Muharebesi sona erdi.
21 Ağustos 1915	İkinci Suvla Muharebesi başladı.
28 Eylül 1915	Kut'ül Amare'de ilk muharebe başladı.
15 Ekim 1915	Türkler Kirmanşah'ı tahliye etti.
22 Kasım 1915	Selmân-ı Pâk Muharebesi başladı.
(23)/25 Kasım 1915	Selmân-ı Pâk Muharebesi sona erdi. İngilizler ricat etti. ³⁶
7 Aralık 1915	Kut'ül Amare Kuşatması başladı.
8 Aralık 1915	Suvla'nın tahliye edilmesi emri verildi.
13 Aralık 1915	Mersa Matruh çatışması.
20 Aralık 1915	Müttefik kuvvetleri (<i>İtilaf Devletleri</i>) Suvla'yı tamamen tahliye etti.
4 Ocak 1916	Destek kuvvetler Aligarbi (Ali al-Garbi)'den Kut'ül Amare'ye doğru ilerledi.
8 Ocak 1916	Britanya ordusu İlyas Baba Burnu'nu (Cape Helles) tamamen tahliye etti.
21 Ocak 1916	Kut'ül Amare destek birlikleri Hana (Um al-Hanna)'da geri püskürtüldü.

³⁵ İngiliz Genelkurmay kayıtlarında bu tarih 19 Mayıs 1915 iken Türk Genelkurmay kayıtlarına göre 16-17 Mayıs 1915'tir (Arı, 1997: 145).

³⁶ Irak cephesinde Bağdat'a doğru ilerlemekte olan General Tawnshend komutasındaki İngiliz-Hint kuvvetleri Selmân-ı Pâk'da Nureddin Bey emrindeki Türk kuvvetlerine saldırdı. Türk Genelkurmay kayıtlarında harbin bitiş tarihi 23 Kasım 1915'tir (Arı, 1997: 187).

16 Şubat 1916	Ruslar Erzurum'u ele geçirdi.
(17)/18 Şubat 1916	Ruslar Muş ³⁷ ve Ahlat'ı ele geçirdi.
26 Şubat 1916	Ruslar, Kirmanşah'ı ele geçirdi. ³⁸
2 Mart 1916	Ruslar, Bitlis'i ele geçirdi.
7 Mart 1916	Ruslar, Rize'yi ele geçirdi.
8 Mart 1916	Kut destek kuvvetleri (<i>Türk ordusu tarafından</i>) Es-Sinn'de geri püskürtüldü.
14 Mart 1916	İngiltere, Sallum'u ele geçirdi.
(14)/16 Mart 1916	Ruslar, Mamahatun'u zapt etti. ³⁹
19 Mart 1916	Ruslar, İsfahan'ı ele geçirdi.
5 Nisan 1916	Kut destek kuvvetleri Hana ve Felahiye mevkillerini zapt etti.
6 Nisan 1916	Ruslar, Trabzon'a saldırdı. Türk ordusu Sinaiyat'a ilk İngiliz hücumunu geri püskürttü.
9 Nisan 1916	Sinaiyat'a ikinci İngiliz hücumu Türk ordusu tarafından geri püskürtüldü.
18 Nisan 1916	Ruslar, Trabzon'u ele geçirdi. ⁴⁰
22 Nisan 1916	Sinaiyat'a üçüncü İngiliz hücumu geri püskürtüldü.
24 Nisan 1916	İngilizlerin Kut'a ikmal gemisi nakletme teşebbüsü başarısız oldu.
29 Nisan 1916	Kut'ül Amare Türklere teslim edildi.
18 Mayıs 1916	Rus süvarisi Dicle üzerinde İngiliz ordusuna katıldı.
19 Mayıs 1916	Türkler Es-Sinn'i tahliye etti ve Kut'ül Amare'ye ricat etti.
25 Mayıs 1916	İran'daki Ruslar Revandiz'in güney batısındaki Zibar'a ulaştı.
31 Mayıs 1916	Türkler Mamahatun'u geri aldı.

³⁷ 14 Mayıs 1915'te Rus ordusu tarafından işgal edilmiş olan Muş, 18 Ağustos 1915'te geri alınmış; 17 Şubat 1916'da yeniden Rusların eline geçmiştir (Arı, 1997: 144, 173, 202; Çeliker, 1987: 384).

³⁸ Türk kaynaklarında Rus ordusunun Kirmanşah'ı ele geçirmesi 13 Şubat 1916 olarak kaydedilmiştir (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 2002: 177).

³⁹ Türk Genelkurmay kayıtlarında Mamahatun'un Rus kuvvetlerince işgal tarihi 14 Mart 1916'tır (Arı, 1997: 128).

⁴⁰ 18 Nisan 1916'da Rus ordusu Trabzon'un yanı sıra Tatvan'ı da ele geçirmiştir (Arı, 1997: 214).

7 Haziran 1916	Mekke Şerifi Hüseyin, Hicaz'ın bağımsızlığını ilan etti.
12 Haziran 1916	İngiltere, Kirman'ı işgal etti.
13 Haziran 1916	Mekke'deki Türk garnizonu Şerif'i kuşattı.
1 Temmuz 1916	Türkler Kirmanşah'ı geri aldı.
12 Temmuz 1916	Ruslar, Mamakhatun'u geri aldı.
25 Temmuz 1916	Ruslar, Erzincan'ı aldı.
2 Ağustos 1916	Türkler Muş ve Bitlis'i geri aldı. ⁴¹
4 Ağustos 1916	(<i>Kanal Cephesinde</i>) Romani Muharebesi başladı.
12 Ağustos 1916	Romani Muharebesi sona erdi.
23 Ağustos 1916	Ruslar, Bitlis'i geri aldı.
24/(25) Ağustos 1916	Ruslar, Muş'u geri aldı. ⁴²
28 Ağustos 1916	General Stanley Maude Mezopotamya'da komutayı devraldı.
18 Eylül 1916	Kavala'daki Yunan IV. ordusu Almanlar tarafından kuşatıldı.
(21)/22 Eylül 1916	Taif, Mekke Şerifi'ne teslim oldu. ⁴³
4 Kasım 1916	Şerif Hüseyin, Mekke'de "Arapların Kralı" ilan edildi.
13/(14) Aralık 1916	Kut'ül Amare'ye İngiliz hücumu başladı. ⁴⁴
21 Aralık 1916	İngiltere, El-Ariş'i işgal etti.
5 Ocak 1917	Kut'ül Amare Muharebesi başladı.
6 Şubat 1917	Kut'ül Amare Muharebesi'nin ikinci safhası başladı.
24 Şubat 1917	Kut'ül Amare Muharebesi sona erdi. Türkler, Bağdat'a ricat etti.
2 Mart 1917	Ruslar, Hemadan'ı ele geçirdi.

⁴¹ 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, emrinde 5. Tümen ile birlikte 8 Ağustos 1916'da Bitlis'i geri aldı (Çeliker, 1987: 390-392).

⁴² Türkçe kaynaklarda Muş'un Ruslardan geri alınma tarihi 24 değil 25 Ağustos'tur (Çeliker, 1987: 392).

⁴³ Hicaz Valisi Galip Paşa, 21 Eylül 1916'da Taif'te asilere teslim olmuştur (Arı, 1997: 243).

⁴⁴ Türk Genelkurmay kayıtlarında Kut'ül Amare Meydan Muharebesi 14 Aralık 1916'da gerçekleşmiştir (Arı, 1997: 252).

11 Mart 1917	General Maude komutasındaki İngiliz birlikleri Bağdat'ı ele geçirdi.
13 Mart 1917	Ruslar, Kirmanşah'ı ele geçirdi.
19 Mart 1917	İngiltere Felluce'yi ele geçirdi.
25/(26-27) Mart 1917	Birinci Gazze Muharebesi. ⁴⁵
1 Nisan 1917	Ruslar Hanikin'i ele geçirdi. ⁴⁶
(16)/17-19 Nisan 1917	İkinci Gazze Muharebesi. ⁴⁷
23 Nisan 1917	İngiltere Samarra'yı ele geçirdi.
30 Nisan 1917	Türkler, Muş'u geri aldı.
(27)/29 Eylül 1917	Remadiye Muharebesi. ⁴⁸
27 Ekim 1917	Üçüncü Gazze Muharebesi.
31 Ekim 1917	İngilizler Gazze-Birüssebi'yi ele geçirdi.
5 Kasım 1917	İngiltere, Tikrit'i ele geçirdi.
7 Kasım 1917	Gazze Muharebesi'nin sonu, Gazze İngilizler tarafından ele geçirildi.
18 Kasım 1917	Britanya Yafa'yı zapt etti. General Maude'nin vefatı.
(8)/9 Aralık 1917	Britanya Kudüs'ü ele geçirdi. ⁴⁹
21 Şubat 1918	Britanya, Eriha (Jericho)'yı ele geçirdi.
1 Mart 1918	Türk ordusu, Trabzon, Erzincan ve Bayburt'u ele geçirdi.
3 Mart 1918	Ruslar, Almanlarla Brest-Litovsk Anlaşması'nı imzaladı.
9 Mart 1918	(<i>Irak Cephesinde</i>) İngiltere Hit'i ele geçirdi.
12 Mart 1918	Türkler, Erzurum'u geri aldı.

⁴⁵ Türk Genelkurmay kayıtlarına göre Birinci Gazze Muharebesi 26-27 Mart 1917'de Osmanlı kuvvetlerin üstünlüğü ile sona ermiştir (Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, 2002: 287).

⁴⁶ Türkçe kayıtlara göre Hanikin'i işgal eden Ruslar değil İngilizlerdir (Arı, 1997: 270).

⁴⁷ Türk Genelkurmay kayıtlarına göre İkinci Gazze Muharebesi'nin başlama tarihi 16 Nisan'dır. 19 Nisan'da İngiliz ordusu ricat etmiştir (Arı, 1997: 273-274).

⁴⁸ Türkçe kaynaklarda Birinci Remadiye Muharebesi'nin tarihi 11 Temmuz 1917 iken İkinci Remadiye Muharebesi'nin tarihi 27 Eylül 1917'dir (Arı, 1997: 286, 294).

⁴⁹ İngiliz ordusu Kudüs'ü 8 Aralık'ta işgal etmiştir (Arı, 1997: 311).

25 Mart 1918	İngiltere Salt'ı ele geçirdi.
26-27 Mart 1918	İngilizler Fırat Nehri yakınlarındaki Türk kuvvetlerini esir aldı.
30 Mart 1918	İngiliz kuvvetleri Salt'ı tahliye etti.
4/(5) Nisan 1918	Türkler Sarıkamış'ı aldı. ⁵⁰
5/(8) Nisan 1918	Türkler, Van'ı geri aldı. ⁵¹
15 Nisan 1918	Türkler, Batum'u geri aldı.
28/29 Nisan 1918	İngilizler, Kifri'yi ele geçirdi. ⁵²
30 Nisan 1918	İngilizler Ürdün'ün doğusuna ilerledi.
7 Mayıs 1918	İngiltere Kerkük'ü zapt etti.
(12)/14 Haziran 1918	Türkler, Tebriz'i yeniden ele geçirdi. ⁵³
16 Ağustos 1918	İngiliz kuvvetleri Bakü'ye ulaştı.
26 Ağustos 1918	Türk ordusu Bakü'ye hücum etti.
31 Ağustos 1918	Bakü'ye ikinci Türk hücumu.
14/(15) Eylül 1918	İngiliz kuvvetleri Bakü'yü tahliye etti. Türkler Bakü'yü ele geçirdi. ⁵⁴
19 Eylül 1918	Samarya Muharebesi başladı.
20 Eylül 1918	İngiliz süvarisi Nasıra ve Bisan'ı zapt etti.
23 Eylül 1918	İngiltere, Hayfa, Akka ve Salt'ı ele geçirdi.
25 Eylül 1918	İngilizler Amman'ı ele geçirdi.
30 Eylül 1918	İngilizler, Şam'ı zapt etti.
6 Ekim 1918	Britanya Sayda'yı zapt etti.
7 Ekim 1918	Fransızlar, Beyrut'u ele geçirdi.
13 Ekim 1918	İngiltere, Trablusgarb'ı zapt etti.

⁵⁰ Türkçe kaynaklarda Sarıkamış'ın geri alınma tarihi 5 Nisan'dır (Arı, 1997: 343).

⁵¹ Türkçe Genelkurmay kayıtlarında Van ve Kağızman'ın Ermenilerden kurtarıldığı tarih 8 Nisan'dır (Arı, 1997: 343).

⁵² Türk Genelkurmay kayıtlarına göre İngilizler Kifri'yi 28 Nisan'da işgal etmiştir (Arı, 1997: 348).

⁵³ Türk Genelkurmay kayıtlarına göre Tebriz'in geri alınma tarihi 12 Haziran'dır (Arı, 1997: 357).

⁵⁴ Türkçe kayıtlarda Bakü'nün zaptı 15 Eylül'dür (Arı, 1997: 372).

(12)/15 Ekim 1918	İngiltere, Humus'u ele geçirdi. ⁵⁵
23 Ekim 1918	İngilizler, Musul'a doğru ilerlemeye başladı.
25 Ekim 1918	İngilizler, Kerkük'ü aldı.
26 Ekim 1918	İngiltere, Halep'i zapt etti.
28 Ekim 1918	İngilizler, Münbiç'i ele geçirdi.
30 Ekim 1918	Türk kuvvetleri teslim oldu. Mondros Mütarekesi imzalandı.
31 Ekim 1918	Silahlı çatışmalar kesildi.
3 Kasım 1918	İngiltere, Musul'u ele geçirdi.
9 Kasım 1918	İngiltere ve Fransa, İskenderun'u ele geçirdi.
11 Kasım 1918	Almanya ile mütareke imzalandı (TNA, WO, 106/1416, 1922).

Bu kısımda geçen, Sarıkamış, Gelibolu, Kut'ül Amare, Kirte vs. gibi birçok muharebe ismi hem Türk tarih yazımı hem de İngiliz tarih yazımında hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

2.3. 11 Kasım 1918'den İtibaren Yaşanan Başlıca Olaylar

Tarih	Olay
1 Mart 1919	İngiltere, Bakü'deki Rus filosunu devraldı.
31 Mart 1919	Türk askerleri Arabistan'dan tamamen tahliye edildi. ⁵⁶
7 Nisan 1919	İngiltere, Trans-Hazar'ı tahliye etti.
15 Mayıs 1919	Yunan ordusu İzmir'e ayak bastı. (<i>İzmir'in işgali</i>). ⁵⁷
24 Mayıs 1919	İtalyanlar İzmir'in güneyinde karaya çıktı.
27 Mayıs 1919	Yunan ordusu Aydın'ı işgal etti.

⁵⁵ Türkçe kaynaklara göre İngilizler, Humus'u 12 Ekim'de işgal etmiştir (Arı, 1997: 385).

⁵⁶ 13 Ocak 1919'da Medine ve Hicaz, kesin olarak Türk hâkimiyetinden çıkmıştır. Medine, 28 Şubat 1919'da tahliye edilmiştir (Beyoğlu, 2010: 458-459).

⁵⁷ "Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgali, hem Mustafa Kemal Atatürk'ü harekete geçirmiş hem de Millî mücadeleyi tetiklemiştir. 21/22 Haziran 1919 Amasya Tamimi, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi, 4-11 Eylül 1919 Sivas Kongresi bu etkiden hız alan üç büyük millî tepki olmuştur" (Armaoğlu, 1998: 467; Genelkurmay, 1994: 41).

28 Mayıs 1919	Yunan ordusu Ayvalık'ı işgal etti.
18 Haziran 1919	Türk ve Yunan orduları arasında muharebe başladı. Türkler Nazilli'yi geri aldı. Mustafa Kemal (<i>Atatürk</i>) halka, millî ayaklanmaya destek çağrısı yaptı.
4 Temmuz 1919	Türkler, Aydın ve Bergama'yı geri aldı.
16 Ağustos 1919	İngiliz ordusu, Kafkasya'dan ricat etmeye başladı. Bakü tahliye edildi.
4 Eylül 1919	Sivas Kongresi. Misâkımillî.
15 Eylül 1919	İngilizlerin Kafkasya'yı tahliyesi tamamlandı.
19 Kasım 1919	Fransa, Kilikya'yı İngiltere'den devraldı.
28 Ocak 1920	Mebusan Meclisi'nde Misakımillî'nin kabulü.
16 Mart 1920	Müttefik ordular (İtilaf Devletleri) İstanbul'u işgal ettiğini ilan etti. İstanbul'daki, Mebusan Meclisi dağıtıldı.
15 Mayıs 1920	Barış şartları Türklere açıklandı.
21 Mayıs 1920	Millîyetçiler, Anadolu'da harekâtlara başladı.
29 Mayıs 1920	Yunanlılar Batı Trakya'yı devraldı.
19 Haziran 1920	Millîyetçiler İzmit'te İngilizlere saldırdı ve geri püskürtüldü.
21 Haziran 1920	İzmir'de ilk Yunan hücumu.
26 Haziran 1920	Yunan ordusu Soma ve Alaşehir'i zapt etti.
1 Temmuz 1920	Yunan ordusu Balıkesir ve Edremit'i ele geçirdi.
(2)/3 Temmuz 1920	Yunan ordusu Bandırma'yı ele geçirdi. ⁵⁸
8 Temmuz 1920	Yunan ordusu Bursa'yı ele geçirdi.
18 Temmuz 1920	Yunan ordusu Doğu Trakya'ya ayak bastı.
24 Temmuz 1920	Yunan ordusu Edirne'yi ele geçirdi.
28 Temmuz 1920	Yunan ordusu tüm Trakya'yı işgal etti.
3 Ağustos 1920	Anadolu'ya ikinci Yunan hücumu.
30 Ağustos 1920	Yunan ordusu, Uşak'ı ele geçirdi.
1 Eylül 1920	Yunan ordusu Simav'ı işgal etti.
6 Eylül 1920	Yunan ordusu Gediz'i işgal etti.

⁵⁸ General Mazaraki komutasındaki Yunan ordusu 2 Temmuz 1920'de Bandırma Limanı'ndan karaya ayak basarak şehri işgal etti (Gülen, 2007: 51-52).

24 Ekim 1920	Üçüncü Yunan hücumu. Yunan ordusu İnebolu ve Yenişehir'i ele geçirdi.
1 Kasım 1920	Yunan ordusu, Gediz'de Türk kuvvetlerini mağlup etti.
18 Kasım 1920	Türk kuvvetlerinin Uşak civarındaki hücumu geri püskürtüldü.
25 Kasım 1920	Yunan ordusunun Uşak civarındaki hücumu başarıyla sonuçlandı.
(6)/7 Ocak 1921	Dördüncü Yunan hücumu. Yunan ordusu İnegöl'ü ele geçirdi. ⁵⁹
8 Ocak 1921	Yunan ordusu Bilecik'i zapt etti.
14 Ocak 1921	Yunan ordusu Bursa'nın doğusuna ricat etti.
12 Mart 1921	Londra Konferansı. Yunanistan, teklifleri geri çevirdi.
23 Mart 1921	Beşinci Yunan hücumu.
(26)/27 Mart 1921	Yunan ordusu Afyonkarahisar'ı işgal etti. Bozüyük ağır topçu ateşine tutuldu. ⁶⁰
1 Nisan 1921	Kuzey Yunan ordusu, Bursa'nın doğusuna ricat etti. ⁶¹
8 Nisan 1921	Güney Yunan ordusu, Kütahya Dumlupınar'a ricat etti. ⁶²
10 Nisan 1921	Dumlupınar, ağır topçu ateşine tutuldu.
(13-15 Nisan 1921)	(<i>Dumlupınar Muharebesi</i>). ⁶³
(15 Mayıs 1921)	(<i>Kütahya-Eskişehir Muharebeleri başladı</i>). ⁶⁴
19 Haziran 1921	Paris Konferansı. Yunanistan arabuluculuk teklifini reddetti.
28 Haziran 1921	Türkler, İzmit'i geri aldı.

⁵⁹ Türk Genelkurmay kayıtlarında *Birinci İnönü Muharebesi* olarak anılan muharebe 6 Ocak'ta başlamıştır (Türk İstiklal Harbi, 1999: 145).

⁶⁰ Türk tarih yazımında *İkinci İnönü Muharebesi* olarak anılan savaş, 26/27 Mart 1921'de Gündüzbey'de başlamış, 1 Nisan 1921'de aynı yerde son bulmuştur (Türk İstiklal Harbi, 1999: 444).

⁶¹ Bu ricat ile birlikte *İkinci İnönü Muharebesi* sona ermiştir (Türk İstiklal Harbi, 1999: 444).

⁶² Türk tarih yazımında bu savaş, *Aslıhanlar Muharebesi* olarak anılmaktadır. Aslıhanlar Muharebesi 12 Nisan'da sona ermiştir (Türk İstiklal Harbi, 1999: 539).

⁶³ Türk tarih yazımında Dumlupınar Muharebesi olarak anılan savaşa İngiliz kronolojisinde yer verilmemiştir (Türk İstiklal Harbi, 1999: 568).

⁶⁴ Türk tarih yazımında *Kütahya-Eskişehir Muharebeleri* olarak anılan savaşa da İngiliz kayıtlarında yer verilmemiştir.

9 Temmuz 1921	Altıncı Yunan hücumu.
13 Temmuz 1921	Yunan ordusu Afyonkarahisar'a girdi.
14 Temmuz 1921	Türkler Afyonkarahisar'ın kuzey batısında mağlup oldu.
17 Temmuz 1921	Yunan ordusu Kütahya'yı ele geçirdi.
21 Temmuz 1921	Yunan ordusu Eskişehir'i zapt etti.
23 Temmuz 1921	Eskişehir'in doğusunda Türklerin karşı hücumu başarısız oldu.
31 Temmuz 1921	Türk ordusu Sakarya'ya ricat etti.
14 Ağustos 1921	Yunan ordusu ilerleyişini sürdürdü.
(23)/24 Ağustos 1921	<i>Haymana</i> ⁶⁵ Muharebesi başladı.
5 Eylül 1921	Yunan ordusu Türk mevzilerini ele geçirmeyi başaramadı.
13 Eylül 1921	Yunan ordusunun Sakarya Nehri'nin gerisine ricatı tamamlandı.
23 Eylül 1921	Yunan ordusu Eskişehir-Afyonkarahisar'ın doğusuna ulaştı.
3 Ekim 1921	Türk ordusu, Afyonkarahisar'a hücum etti.
9 Ekim 1921	Afyonkarahisar'a Türk hücumu geri püskürtüldü.
10 Ekim 1921	Fiili harekâtlar durdu.
15 Ağustos 1922	Türkler, İzmit'e kuvvet yığdı.
26 Ağustos 1922	Türk ordusu, Afyonkarahisar'a hücumla başladı. ⁶⁶
28 Ağustos 1922	Yunan ordusu her yerden ricata başladı.

⁶⁵ İngiliz Genelkurmay kayıtlarında bu savaş tuhaf bir isimlendirmeyeyle "*Yapan Hamam* (?) Muharebesi" olarak kayda geçmiştir. Türk tarih yazımında 23 Ağustos 1921'de başlayıp 13 Eylül 1921'de sona eren savaş, Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Ve Mustafa Kemal Atatürk'ün meşhur "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath, bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz*" sözü bu savaşta söylenmiştir (Atatürk 1969: 618). Sakarya Meydan Muharebesi, aynı zamanda İstiklal Harbi'nde en çok subay zayıyatının yaşandığı savaştır (Türk İstiklal Harbi, 1995: 21).

⁶⁶ Türkçe kaynaklarda 26 Ağustos 1922'de başlayıp 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasıyla sonuçlanan askerî harekâta *Büyük Taarruz* adı verilmektedir. Büyük Taarruz ayrıca 30 Ağustos- 9 Eylül 1922 tarihleri arasında vuku bulan ve *Dumlupınar/Başkomutan Meydan Muharebesi* olarak bilinen muharebeleri de kapsamaktadır (Türk İstiklal Harbi, 1995: V).

(30 Ağustos 1922)	<i>(Başkumandan Meydan Muharebesi).</i> ⁶⁷
31 Ağustos 1922	Ordular arasındaki yakın temas kesildi. Yunan ordusu süratle ricat etti.
9 Eylül 1922	Türk ordusu İzmir'i geri aldı.
11 Ekim 1922	Mudanya Mütarekesi imzalandı.
14-15 Ekim 1922	Mudanya Mütarekesi yürürlüğe girdi. Yunanistan'la mütareke imzalandı.
30 Ekim 1922	Türk jandarması, Doğu Trakya'ya girdi.
31 Ekim 1922	Yunan ordusu Doğu Trakya'yı tamamen tahliye etti (TNA, WO, 106/1416, 1922).

SONUÇ

1821-1922 yılları arasındaki yüz yıllık süreç, kökleri XVI. yüzyıla değin uzanan Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin tarihî seyrinde köklü değişikliklerin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. 93 Harbi (1877-78) iki devlet arasındaki ilişkiler açısından ilk dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. 1906 senesinde iki devlet arasında yaşanan sınır anlaşmazlıkları sonucunda İngiliz Savaş Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş konusunu gündemine almış ve Gelibolu'yu işgal ederek İstanbul'u ele geçirme planı hazırlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrası iktidarda söz sahibi olan İttihat ve Terakki Fırkasına mensup mektepli subayların Almanya'ya duydukları sempati ve II. Abdülhamid devrinden itibaren Almanya ile kurulan yakın ilişkiler iki devleti I. Dünya Harbi'nde karşı karşıya getirmiştir. İstanbul'u, savaş sırasında önce Ruslara vadeden savaş sonrası ise Fransızlarla birlikte resmen işgal eden İngilizler, tüm engellere ve olumsuzluklara rağmen başarıyla gerçekleştirilen Türk İstiklal Harbi'nin askerî safhasının bitişinden sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşmaları ile İstanbul'u tahliye etmek zorunda kalmıştır.

Ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin günümüzdeki kadar gelişmiş olmadığı bir dönemde İngiliz Genelkurmayı tarafından hazırlanan kronolojiler İngiliz istihbaratının Osmanlı İmparatorluğu

⁶⁷ Cumhuriyet devri Türk tarih yazımına has bu muharebe İngiliz Genelkurmay kayıtlarında bulunmamaktadır (Türk İstiklal Harbi, 1995: 241).

topraklarında ne denli geniş bir bilgi ağına sahip olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bu kronolojiler yabancı bir ülkenin genelkurmayı tarafından, üstelik 1922 gibi oldukça erken bir tarihte, hazırlanmış olmaları itibariyle türünün -belki de- nadir örnekleri arasındadır. Sadece bu kronolojilere bakarak dahi İngiliz askerî istihbaratının, 1914'ten Türk İstiklal Harbi'nin askerî safhasını sona erdiren 1922'deki Mudanya Mütarekesi'ne değin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında gerçekleşen tüm olayları son derece sıkı ve isabetli bir biçimde takip ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

İncelenen İngiliz kronolojilerinin en ayırt edici özelliklerinden biri, bazı savaş isimlerinin farklı olmasıdır. Örneğin 1821'de başlayan Rum isyanı, İngiliz kayıtlarında Yunan Bağımsızlık Savaşı olarak adlandırılmakta ve 1919'da başlayıp 1922'ye kadar devam eden Türk İstiklal Harbi ise Türk-Yunan Harbi olarak anılmaktadır. İngiliz belgelerinde İstiklal Harbi'nin askerî safhalarını teşkil eden I. ve II. İnönü, Kütahya-Eskişehir, Aslıhanlar-Dumlupınar, Sakarya Meydan ve Büyük Taarruz gibi muharebe isimlerinin yer almıyor oluşu, bu isimlendirmelerin Cumhuriyet Devri Türk tarih yazımına özgü olmasından kaynaklanmaktadır. Böyle olmakla birlikte hem Türk kaynaklarında hem İngiliz kaynaklarında kayda geçen birçok olay ve tarih birbiriyle tutarlıdır. Bu da modern Rankeci akademik tarih disiplini açısından gerçekleşen olay ve tarihlerin nesnel olduğunu alenen ortaya koymaktadır. Bu da bize, tarih disiplininde özneliğin "olay"ın adlandırılması yahut yorumlanması esnasında devreye girdiğini göstermektedir.

İngiliz Genelkurmayı'nın "Son 100 Yılda Türk Ordusu Nasıl İstihdam Edildi" başlığını taşıyan kronolojilerinde en dikkat çeken öznel tutumlarından biri, bu kronolojilerin 1821'deki Rum isyanı ile başlayıp 31 Ekim 1922'de Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı tamamen tahliye etmesiyle sona ermesidir. Kronolojilerin Yunan ile başlayıp Yunan ile sona ermesinde, dönemin İngiliz dış politik çıkarlarının Osmanlı'nın parçalanmasından yana olmasının yanı sıra modern Avrupa medeniyetinin Antik Yunan felsefesi ile sanatının temelleri üzerinde yükselmesinin de büyük payı olduğu muhakkaktır (Beydilli, 1991: 136). İngiliz Genelkurmayı'nın Antik Yunan medeniyetine yönelik bu nostaljik minnetinin ve dış politik çıkarlarının tesiriyle neredeyse 100 yıl boyunca (1821-1922) Yunanistan'a maddi ve moral olarak destek vermiş olduğu alenen ortadadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

The National Archives

'How The Turkish Army Has Been Employed From 1821 to 1922. 1922', War Office WO (106/1416).

The British Library

India Office Records and Private Papers: IOR/R/15/1/730. 1928. 'Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia affecting the British Position in the Persian Gulf, 1907-1928', Committee of Imperial Defence.

Araştırma Eserleri

Akçura, Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: TTK.

Anar, İ. O. (1994). "Antik Yunan Felsefesinde Zaman Kavramı: Başlangıçtan Platon'a Kadar." Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.

Arı, K. (1997). *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Armaoğlu, F. (1998). "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali (16 Mart 1920)". *Bellekten*. 62 (234): 467-497.

Atabay, Mithat, (2015). "Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Breslau (Midilli) Kruvazörü". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*. (18): 117-129.

Atatürk, K. (1969). *Nutuk, II, 1920-1927*. İstanbul: MEB

Balcı, R. (1999). "Sarıkamış Harekâtı." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Banac, I. (1984). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. London: Cornell University Press.

Beydilli, K. (1991). "Avrupa". *TDVİA*. C. 4. Ankara: 135-151.

Beyoğlu, S. (2010). "Türk Arap İlişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (26): 425-460.

Bıçak, A. (2003). "Hafıza ve Tarih". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*. (3): 129-150.

- Birbudak, T. S. (2018). "1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı Avusturya İlişkileri". *Bellekten*. 82 (293): 241-264.
- Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*. (2002). *Irak-İran Cephesi 1914-1918 (Cilt 3, Kısım 2)*. Ankara: ATASE Yayınları.
- Çeliker, F. (1987). "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. (3): 379-392.
- Çolak, S. ve Aydar, M. (2018). "İngiliz-Yunan İlişkileri Bağlamında 19. Yüzyılda Gunboat Diplomasi -Don Pacifico Örneğinde-". *Bellekten*. 82 (295): 957-978.
- Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C. 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Duralı, Ş. T. (1999). "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (15): 117-126.
- Duralı, Ş. T. (1987). "Aristoteles'in Kategorileri'nde Fizik'i ile Metafizik'inde Değişme ve Zaman Sorunları", *Felsefe Arkiivi Dergisi*. (26): 95-124.
- Duralı, Ş. T. (2000). *Çağdaş Küresel Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ertekin, F. (2021a). "Tarihte Yöntem Problemi Üzerine Bazı Düşünceler". *Tarih Düşüncesi Yazıları*. Yay. Haz. A. İ. Temelli, C. Ergün, A. Bıçak. <http://www.tarihdusuncesi.org>.
- Ertekin, F. (2021b). *Muharebe Alanından Oyun Alanına: Din, Harp, Futbol*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Ertekin, F. (2022a). *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ertekin, F. (2022b). "Keşif ile İlhak Arasında F. R. Maunsell Muamması ve Edirne Vilayeti". *Trakya Üniversitesi'nin 40. Yılına Armağan (içinde)*, Ed. Halûk Kayıcı-Orhun Akman, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Ertekin, F. (2024). "Tasarıdan Harekâta: İngiltere'nin 1906 Tarihli Gelibolu'yu İşgal Tasarısı ile 1915'teki Amfibi Harekâtı Arasındaki Münasebete Dair". *Karadeniz Araştırmaları*. 21 (81): 119-155.

- Eşiyok, B. A. (2010). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması" *Mülkiye Dergisi*. 34 (266): 67-108.
- Gencer, A. İ. (1991). "Ayastefanos Antlaşması". *TDVİA*. C. 4. Ankara: 225.
- Gölen, Z. (2011). "1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları". *Belleten*. 75 (273): 503-544.
- Gülen, E. (2007). "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Balıkesir." Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*. Ankara: TTK.
- Kutluoğlu, M. H. (2000). "Kavalalı İbrahim Paşa". *TDVİA*. C. 21. Ankara: 330-332.
- Kutluoğlu, M. H. (2022). "Kavalalı Mehmed Ali Paşa". *TDVİA*. C. 25. Ankara: 62-65.
- Küçük, C. (1992), "Balkan Savaşı". *TDVİA*. C. 5. Ankara: 23-25.
- Kütükoğlu, M. S. (1992). "Baltalimanı Muahedesi". *TDVİA*. C. 5. İstanbul: 38-40.
- Moaçanın, N. (2001). "Karadağ", *TDVİA*. C. 24. Ankara: 384-385.
- Özkan, Y. A. (2022). "British Intelligence and the Dardanelles: the 1906 Taba affair revisited". *Intelligence and National Security*, 37 (7): 1020-1037.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918*. İstanbul: İmge.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)*. Ankara: TTK.
- Somel, S. A. (2003). *Historical Dictionary of The Ottoman Empire*. Maryland and Oxford: The Scarecrow Press, Lanham.
- Sonyel, R. S. (1988). "İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi". *Belleten*, 52 (205): 1695-1700.
- Turan, Ş. (1994). "Edirne Antlaşması". *TDVİA*, C. 10. İstanbul: 442-443.

Türk İstiklâl Harbi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (II'nci Cilt, 4'üncü Kısım). (1974). Ankara: ATASE Yayınları.

Türk İstiklâl Harbi, Batı cephesi (II'nci cilt, 1'inci kısım). (1994). Ankara: Genelkurmay.

Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz (II'nci Cilt, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap). (1995). Ankara: Genelkurmay.

Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nin Son Safhası (II'nci Cilt, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım 4'üncü Kitap). (1995). Ankara: Genelkurmay.

Türk İstiklâl Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (II'nci Cilt, 3'üncü Kısım). (1999). Ankara: ATASE Yayınları.

Üzen, İ. (2007). "Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal Seferleri." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Yıldız, G. (2019). "How to Defend the Turkish Straits Against the Russians: A century-long 'Eastern Question' in British defence planning, 1815-1914". *The Mariner's Mirror*. 105 (1): 40-59.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.